

Ideologi och retorik i kungaskämt

BO NILSSON är docent i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet. För närvarande färdigställer han forskningsprojektet "Kiruna – Staden som ideologi".

Det finns många humoristiska berättelser och vitsar om svenska kungar. Gustav V Adolf är en av dem som "drabbats", och skämten om honom anspelar gärna på hans intressen i form av jakt och tennis, hans tillkortakommanden som kung och sexuella läggning. Även Sveriges nuvarande kung Carl XVI Gustaf dyker upp i många skämt och så kallade roliga historier. Han har vid ett flertal tillfällen utgjort objekt för humorprogram i svenska medier, till exempel i radio (Hej Domstol och Public Service) och TV (Parlamentet och Hey Baberiba).

Den här artikeln handlar om kungaskämt i TV-program, filmer och berättelser på internet samt i andra populärkulturella material. Syftet är att utifrån begreppen ideologi och retorik diskutera hur föreställningar om samhälle och kultur (re)produceras genom skämt om svenska kungar.

Med ideologi avses föreställningar som är kollektiva eller semikollektiva och som besitter någon form av stabilitet över tid. Ideologiska föreställningar har en riktning, de uttalar sig både om hur världen ser ut och hur den borde se ut: de beskriver något, men bidrar samtidigt till att reproducera och skapa det beskrivna (jfr Lundgren 2001). Ideologier handlar således också om hur meningsskapande är kopplat till makt och dominans (jfr Eagleton 1991; Halliday 2002; Zizek 2001). Retoriska strategier är ett sätt bland många på vilket ideologier (åter)skapas.

HUMORISTISKA UTMANINGAR
SOM RETORISKA STRATEGIER

Information om musikgruppen The Bombettes release-party i Umeå den 9 januari 2009 spreds bland annat med

hjälp av affischer. På en av dessa fanns ett redigerat foto av kung Carl XVI Gustaf, där han leendes greppar en elgitarr med märkningen "Rock mot Reinfeldt". Den här typen av populärkulturell användning av kungen är inte ovanlig. Det har till exempel funnits ett punkband med namnet Knugen faller och Cornelis Vreeswijk skrev på sin tid en skämtsam låt om kungen med titeln Till riddarhuset.

Kungen får i sådana populärkulturella sammanhang funktionen av en symbolisk motbild. Eftersom han representerar ett slags konservatismens högborg kan man, genom att placera honom i en populärkulturell och ibland också politiskt radikal kontext, uppnå en humoristisk och effektiv kontrastverkan. En förutsättning för denna kontrastverkan är att kungen tillskrivs makt och inflytande, och speciellt i form av en ålderdomlig maktposition som är lätt att utmana. Därigenom befästs också denna position genom att den uppmärksammas och indirekt förviktigas. Skämten får således en dubbel effekt (jfr Butler 1990), de både bekräftar och ifrågasätter kungen, som individ eller position.

Humoristiska utmaningar av kungen (och hans position) kan ske på flera olika sätt, såsom genom att överraska honom i till synes pinsamma situationer. Ett exempel finns på youtube.com, där en filmkamera närmar sig Carl XVI Gustaf bakifrån och överraskar honom rökandes på en cigarett (www.youtube.com 12 januari 2009). Det humoristiska med inslaget är överraskningsmomentet och att man, samtidigt som en röst ställer frågan "Ursäkta mig, tyckte kungen att det var en, en trevlig nobelfest i dag?", hör ett pålagt poppande ljud som markerar att kungen tar ut ur munnen en cigarett som fastnat på underläppen.

Detta exempel antyder en återkommande tendens i kungaskämt, dvs. att kungen skildras som löjlig, fänig och misslyckad – som en tönt utan förmåga att motsvara de krav som kan ställas på innehavaren av den maktposition som en kung har. Retoriskt handlar det om att skapa en så stor kontrast som möjligt mellan kungen som individ och som position. Här går det att anknyta till Olli Ahlos (1996) tre typiska rollgestalter i humoristiska sammanhang. Den löjligen som man skrattar åt, de roliga som är avsiktligt komiska och de glada som är avsiktligt eller oavsiktligt komiska och som får folk att skratta. Kungen representerar således den förstnämnda, den löjligen, samtidigt som hans position och dess olika symboliska attribut antyder motsatsen, såsom statsmannaskap, nationalism, diplomati och historisk tyngd.

Förlöjligandet kan också ses som en retorisk strategi i vidare bemärkelse där klass utgör en viktig artikulationsprincip. Detta framkommer genom att förlöjligandet, som riktas mot positionen som kung, indirekt innebär en utmaning av överklass och överhet i stort (jfr Berglund & Ljuslinder 1999). Ulf Palmenfelt (1996) menar att "vår nordiska respekt för demokratiska ideal" och solidaritet med svaga – ideal som är djupt förankrade i folktraditionen – är en anledning till att det är den underordnade som segrar i skämt. Det är drängen som vinner över bonden (1996:16) och den "vanliga" människan som moraliskt står över kungen.

Ett exempel på kontrasterandet som berättarstrategi framträder också i filmen "Hey Baberiba – Kungafamiljen" (www.youtube.com 13 januari 2009), genom att den nuvarande kungafamiljen placeras i ett folkligt och oväntat sammanhang; shoppandes på IKEA. I filmen framställs

Carl-Philip som ett litet barn lekandes i barnavdelningens bollhav, medan Madeleine obekymrat handlar för drygt 480 000 kronor och illustrerar på så sätt föreställningar om överklassens dekadens. Väl hemma med nyinköpta varor misslyckas förstås kungen med att skruva ihop en byrå. Den rasar ihop och även kungen själv hamnar på golvet. Slutligen visar det sig att de glömt kvar Carl-Philip på IKEA-varuhuset.

Humor förknippas ofta med motsägelser mot logikens lagar och brott mot konventioner (Palmenfelt 1996:13). I en historia om Gustav V anspelas på det politiskt inkorrekta:

Det sägs att Gustaf V under sina sista år hade somnat under en regeringssammankomst. Regeringen vill bevilja att man sköt av 200 renar och plötsligt vaknade kungen till och protesterade. Han gick med på max 50 st, annars skulle han avgå. Regeringen föll till föga och ville sänka gränsen till 50 renar. Då hade kungen sagt 'Jaså renar, jag trodde ni menade lappar' (<http://debatt.passagen.se> 16 januari 2009).

Här är den oväntade vändningen från ren till lapp central, vars effekt förstärks av att kungens tycks fälla kommentaren utan vare sig förvåning eller några betänkligheter. I bakgrunden finns förstås etniska föreställningar. Samernas identitet(er) och ställning har under lång tid varit osäker, och de har utsatts för mer eller mindre nedsättande beskrivningar. Exempelvis har tanken på samer som ett naturfolk (se Lantto 2004) gjort gränsen mellan natur och kultur, mellan djur och människa, otydlig. Det är också sådana etniska föreställningar som indirekt reproduceras genom berättelsen.

Vad som i dag gör skämtet möjligt är hänvisningen till förgångnen tid och att uttalandet tillskrivs just kungen. Det är

kungens blunder som står i fokus, och därigenom återskapas idéer om Gustav V som gammal, senil och förvirrad. Men dessa idéer har också en mer allmän karaktär och förknippas inte bara med en specifik kung, utan positionen som kung mer generellt. Det finns till exempel likheter med hur Carl XVI Gustaf beskrivs, som frånvarande och inkompetent.

KÖN OCH SEXUALITET

– LIKHET OCH SKILLNAD

Skämt om Gustav V Adolf har ibland sexuella anspelningar. Följande historia ska enligt uppgift ha berättats på 1950-talet:

Min Far, som var ung vid den tiden berättade ett skämt som cirkulerade vid den tiden: Det berättades att Kurt Haijby var en av den tidens främsta cykelekvilibrist, han kunde nämligen cykla baklänges på en Monark! (<https://www.flashback.info/> 16 januari 2009).

Den här typen av skämt, där kungen framställs som homosexuell, är vanligt förekommande och han beskrivs exempelvis i termer av en "skinkryttare" och "bakfumlare" – benämningar som även drabbar homosexuella generellt. Enligt en berättelse med mer eller mindre humoristiska ambitioner har Kungens kurva fått sitt namn av att Gustav V och hans hovstallmästare stannade bilen i nämnda kurva och hade umgänge med två pojkar (<https://www.flashback.info/> 16 januari 2009). Den indirekta effekten av den här typen av sexualiserade berättelser är bekräftandet av en heterosexuell ideologi och ett heterosexuellt begär. Men teoretiskt kan man också tänka sig en annan funktion; att tala om det "förbjudna" är ett sätt att benämna och synliggöra

Carl XVI Gustaf och drottning Silvia parodieras i programmet Hey Baberiba. Bilden är hämtad från Aftonbladet 13 december 2006. Foto: Baluba/TV4.

sexuella handlingar samt att (indirekt) reflektera över sexuella normer. Det finns med andra ord en progressiv aspekt av sexualiserade historier, där normer inte bara bekräftas utan också provas och kanske även utmanas. Tanken på homosexualitet som ett slags avvikelse kan med andra ord både befastas och ifrågasättas genom att en kung skildras som homosexuell. Men effekten är förstas beroende av sammanhanget, både det kulturella och historiska.

I det tidigare anförda exemplet med kungafamiljen på IKEA avspeglas mer eller mindre tydliga normbrott. Ett kvarglömt barn bryter mot föreställningar om det goda föräldraskapet samtidigt som det kan bekräfta det ointresse för barn som ibland tillskrivs en traditionell överklass, vars tjänare förväntas handha barnpassningen.

De klassmässiga anspelningarna kombineras med normbrott vad gäller dominerande föreställningar om kön och maskulinitet. Carl-Philip skildras som ett naivt barn medan kungen framstår som en inkompetent man från överklassen

utan tekniska och praktiska handlag. I båda fallen är det en otillräcklig maskulinitet som står i fokus.

Kungens praktiska och maskulina bristfälligheter avspeglas också i en parodisk film där kungafamiljen tittar på melodifestivalen på TV. Carl-Philip har svårt att hålla sig vaken och vill att "pappa" spe-lar in programmet. Kungen menar dock att poängen är att titta direkt. Drottningen avbryter och säger: "Du kan inte 'tima' på videon", och avser att han inte klarar av att använda videon. Kungen försvarar sig med att det roliga är att se programmet live och en diskussion utbryter. Uppenbart är att kungen har problem med att sköta videon och att hans iver att försvara sig förvandlar honom till en löjlig figur.

Betydelser av ett heterosexuellt begär kan utläsas i samband med en artists, Hannah Graafs, framträdande i TV-programmet. Carl-Philip intervjuas:

Ja, jag tyckte väldigt mycket om Hannah Graaf. Det var någonting som hände när hon sjöng liksom. Jag vet inte vad det var, men plötsligt så var låten helt oviktig, he...

Därefter skildras både Carl-Philip och kungen som försatta i ett slags hypnotiskt tillstånd intensivt stirrandes på TV:n. Det komiska i detta är överdriften, de blir näst intill omöjliga att få kontakt med trots upprepade försök från drottningen. På ett annat plan innebär sketchen ett normaliserande av ett heterosexuellt begär och en manlig driftsutlevande sexualitet (jfr Nilsson 1999).

Kungaskämten kan beskrivas som reduktionistiska samt präglade av både ett skillnads- och likhetsgörande. Det förstnämnda syftar på att skämt och historier skildrar kungen och kungapositionen utifrån en eller ett fåtal aspekter. Det är med utgångspunkt i antingen sexualitet, inkompetens eller konkreta misstag som kungapositionen förstås och beskrivs. Skildringar av en inkompetent kung ger också bränsle till beskrivningar av exempelvis maskulina och sexuella tillkortakommanden.

Skillnads- och likhetsgörandet handlar om att skämten å ena sidan skildrar kungen som "de andra", tillhörandes en annan klass och kategori, samtidigt som denna kategori utmanas och ifrågasätts. Å andra sidan tycks en del skämt vilja göra gällande att det är ingen skillnad på hög eller låg. Kungen är i det senare fallet en människa som alla andra med vissa brister och svagheter, även om dessa får ett (extra) humoristiskt drag när de knyts till en kungaposition.

AVSLUTANDE DISKUSSION

I de humoristiska framställningarna reproduceras ett antal relativt traditionella ideologier, vilket på ett plan kan förstås utifrån kungahusets långvariga historia. Konservatism och nationalism är kanske

ofrånkomligen en del av monarkin. Men materialet speglar också andra ideologiska aspekter, inte minst vad gäller könsideologier. Här samsas både traditionella och subversiva föreställningar. Den skämtsamma kritiken av kungen tar ofta fasta på uppfattningar om hans oförmåga att motsvara traditionella förväntningar på en man i en ledarposition. Detta betyder att skämten implicit reproducerar en traditionell patriarkal maskulinitet. Men även om detta är en dominerande trend finns också exempel på motsatsen. När en kung i berättelsens form placeras i oväntade situationer och agerar utanför det förväntade illustreras också alternativa manliga positioner och handlingar. Skämt om en homosexuell kung behöver inte enbart befästa ett heterosexuellt begär, de kan även utgöra exempel på en förhandling om sexuella normer.

Ett generellt intryck av materialet är dock att här presenterade kungaskämt i första hand har en ideologiskt bevarande karaktär. En anledning till detta är att det handlar om något så "trivialt" som humor – en genre som kanske inte ses som direkt samhällsomstörtande. Kritik kan också få en omvänd effekt och leda till ökade sympatier för kungahuset.

Dessutom kan föreställningar om kungahusets "betydelselöshet" paradoxalt nog tala för dess fortsatta existens. Kungahumorn framställer (förstås) hovet och monarkin på ett överdrivet och förvridet sätt, vilket innebär att skämten som ett slags ifrågasättande blir tämligen missriktade. De parodierar i första hand ett fiktivt kungahus. Den kritiska potentialen undermineras ytterligare av att skämten stundtals fokuserar en äldre överklass, vilken inte heller i alla stycken passar in på dagens kungahus.

Även på ett mer övergripande plan kan

skämt som ett slags ifrågasättande förstås ideologiskt. Ideologier döljer maktanspråk just genom att skapa utrymme för och uppmuntra oppositionella hållningar samt genom att möjliggöra misstro (Žižek 2001). Det humoristiska ifrågasättandet kan med andra ord uppfattas som (indirekt) promonarkistiskt eftersom det sker inom ramen för en genre där det är legitimt och förväntat att driva med och utmana överheten.

REFERENSER

- Ahlos, Olli, 1996. "De löjliga, de roliga och de glada." I: Palmenfelt, Ulf, *Humor och kultur*. NIF publications.
- Arvidsson, Alf, 1999. *Folklorens former*. Lund: Studentlitteratur.
- Berglund, Staffan & Ljuslinder, Karin, 1999. *Humor som samhällsmoral. Svenskar och invandrare på den svenska TV-humorns arena*. Lund: Studentlitteratur.
- Butler, Judith, 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Eagleton, Terry, 1991. *Ideology. An Introduction*. London: Verso.
- Halliday, Fred, 2002. *Två timmar som skakade världen. 11 september 2001. Orsaker och följder*. Furu-lund: Alhambra.
- Lantto, Patrik, 2004. "Nationell symbol, etnisk markör eller utdöende näring? Bilden av ren-skötseln och dess betydelse inom samerörelsen i Sverige 1900–1960." I: Lantto, Patrik & Sköld, Peter (red.), *Befolkning och bosättning i norr. Etnicitet, identitet och gränser i historiens sken*. Umeå: Centrum för samisk forskning.
- Lundgren, Anna Sofia, 2001. "Deskriptiva, normativa, performativa. Reflektioner kring beskrivningar." I: Lundgren, Britta & Martinsson, Lena (red.), *Bestämma, benämna, betvivla. Kulturvetenskapliga perspektiv på kön, sexualitet och politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Bo, 1999. *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå: Boréa.
- Palmenfelt, Ulf, 1996. *Humor och kultur*. NIF publications.
- Žižek, Slavoj, 2001. *Ideologins sublima objekt*. Glänta produktion.

SUMMARY

Ideology and Rhetoric in Royal Jokes (Ideologi och retorik i kungaskämt)

There are many jokes and humorous stories about Swedish kings. For example, the current king Carl XVI Gustaf has been the object for jokes in several humour programs on radio and TV, and in humorous stories on the Internet. This article describes and analyses royal jokes, and how these can be understood rhetorically and ideologically. The concept of ideology represents notions that are collective or semi-collective, and which speak both about how the world is and how it should be. Ideologies describe something, but also help to reproduce and create the described. The article discusses how jokes can challenge the king and the monarchy as well as the bourgeoisie in more general terms. But in many cases this questioning is (only) on a rhetorical level. Jokes are inside the ideological, which means that they represent a more or less legitimate genre in which it is accepted but also harmless to challenge the upper classes.

Keywords: ideology, rhetoric, masculinity, sexuality.

Bo Nilsson, Ethnology, Department of Culture and Media Studies, Umeå University, Umeå, Sweden.